

УДК 007: 304:070

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.2\(28\).299788](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.2(28).299788)

Тетяна ШЕВЧЕНКО

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та компаративістики
shtn75@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8118-9663>

Лілія ЧИКУР

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
liliachikur@onu.edu.ua

ОБРАЗ КРИМУ В ЕСЕЇСТИЦІ Л. ДЕРЕША

***Анотація.** У статті проаналізовано образ Криму в есеїстиці Любка Дереша. об'єктом дослідження став цикл есеїв «Колоніальні записки із Криму», написаний автором у 2007 році. Основу циклу складають подорожні есеї, написані під враженням Бахчисараю та Євпаторії. Твір рясніє тюркізмами, описами кримських краєвидів, розповідями про екзотичні кримські традиції, обряди, страви і відстоює таку думку: ніхто з можновладців не розуміє кримські проблеми по-справжньому, найкраще ці проблеми відчують лише татари. Аналізована есеїстика, з одного боку, поєднує ландшафт із семіотикою обраного локусу, а, з іншого, постачає в галузь творчої свідомості цілі тематичні комплекси геопоетичного бачення автора. Незважаючи на оригінальність дерешівського бачення в описах євпаторійських ландшафтів та культурних пам'яток, очевидна реалізація в тексті певних літературних кліше про радянський слід на цій території. Історія та географія Криму стала для Любка Дереша темою геопоетичного осмислення цього благословенного місця, а також порівняння його зі своїм, західним краєм. Для Любка Дереша Крим – не місце російської слави, яке віками навіювалося у свідомості багатьох читачів, а передусім обитель кримських татар, їх рідна земля, їхня домівка. Своєю творчою свідомістю письменник перетворює реальну географію Криму, оформлює новий ментальний об'єкт на основі приватного досвіду перебування в ньому та встановлення духовних зв'язків у вигляді есеїстичного бачення та спорідненої уваги. Любка Дереш створює свій міф про Крим як автентичну територію кримських татар, відштовхуючись від реалій географічного простору, що йому відкрився, репрезентує читачеві геопоетичний образ цієї території у своєму індивідуально-авторському баченні винятково як кримськотатарську землю.*

***Ключові слова:** Крим, есеїстика, цикл, образ, геопоетика, простір, збірка.*

Постановка проблеми. Активна увага сучасних українських письменників до есеїстики спонукає дослідників усе прискіпливіше придивлятися до їх творчості, у якій є місце і для експериментів, і для традиції. Митці сучасності, які пробують себе в цьому виді словесності, продовжують традиції такого письма, презентовані, зокрема, Я. Галаном, О. Гончаром, О. Довженком, О. Досвітнім, Ю. Смоличем, П. Тичиною, Ю. Яновським тощо. Пробує себе в ролі есеїста і Любка Дереш, творчості якого і присвячено дану статтю.

Есеїстика не стала пріоритетним напрямом діяльності митця. 2007 року у видавництві «Фоліо» побачила світ книга «Трициліндровий двигун любові», яка об'єднала під однією обкладинкою трьох відомих сучасних авторів – Юрія Андруховича, Любка Дереша та Сергія Жадана. Твори, що було представлено в цій книзі, не друкувалися раніше в окремих виданнях. Зібравши трьох митців, видавництво прагнуло показати широкій читацькій аудиторії цих письменників дещо під незвичним ракурсом. Юрій Андрухович умістив у збірку свої ранні «армійські» оповідання, Любка Дереш та Сергій Жадан – есеїстичні твори різної тематики. Відтоді Любка Дерешколи-не-коли друкувався в різних виданнях, проте не вполював есеїстику як постійний вид діяльності. Це не завадило, однак авторові взяти участь у колективних збірках прози, поезії та есеїстики «Мій Шевченко», «Війна 2022: есеї, щоденники, поезія» та «Ода до України».

Нечасте звернення автора до жанру есею змушує прискіпливо вдивлятися в його спадщину, котра стає продовженням його прозової творчості. Тож **об'єктом** дослідження в цій статті є цикл «Есеї» Любка Дереша, зокрема цикл «Колоніальні записки з Криму», **предметом** – образ Криму в есеїстиці митця.

Виклад основного матеріалу. Зміст публікацій Любка Дереша, зокрема у збірці «Трициліндровий двигун любові», не можна вписати в якесь одне проблемно-тематичне поле, адже предметом його опису є надто різні питання: митець однаково небайдужий до питань європейського майбутнього України чи її нещодавньої історії, та, скажімо, так само активно цікавиться проблемами психоактивної музики чи паризькими принадами різного ґатунку. Відчувається, що есеї писалися несистемно, вряди-годи, під настрій, призначалися для різних видань і були адресовані різній аудиторії. Імовірно, саме з цієї причини добірка творів Любка Дереша не має спеціальної назви (на відміну, скажімо, від есеїстичних текстів Сергія Жадана, розміщених у цій же книжці під назвою «Блок НАТО»), а отримала довлілаконічний заголовок «Есеї», який лише спрямовує читача у відповідному жанровому напрямку і ніяк не орієнтує його з тематичного погляду.

Вловити принцип об'єднання творів Любка Дереша під одним дахом у збірці «Трициліндровий двигун любові» також надто складно, натомість кидається у вічі, що автор неабияку роль відвів системі погрупування творів, розташовавши їх за принципом від «глобального» до «приватного». Відтак твори про проблеми європейської культури та української ідентичності автор розташував на початку власної добірки, а власні міркування про роль психоделікічи теле-

патії в сучасному суспільстві чи розповідь про мандрівки Парижем та Тернополем розташував згодом. Своєрідним об'єднуючим твором цих текстів став останній есей «Притча про дроздофілів», у якому в алегоричній формі окреслено картину сучасного світу та місце людини в ньому, зокрема, про природне прагнення особистості до світла й прогресу.

Окремим блоком есеїв є подорожні твори, які варто спробувати проаналізувати в контексті геопоетики. На думку О. Шаблія, «геопоетика – науковий напрям, що формується на межі географії, літературознавства і психології, завданням якого є розкриття особливостей і закономірностей зв'язківгеотопосів (хронотопосів) з художніми рисами поетичного твору» [3, с.11]. Іншими словами, це міждисциплінарне ментальне поле на межі культурної чи образної географії та літератури, котре розуміється локально, регіонально, інакше кажучи – просторово. Аналіз таких творів виходить з ідеї про те, що простір суб'єктивується, стає рівним учасником діалогу «Я» і «Не-Я», деє спрямовує текст, а деє формується під його впливом. Тож геопоетика як репрезентація не просто простору, а інтимної, вкрай приватної зустрічі автора або героя з цим простором може користуватися парадигматичними ресурсами локальних текстів культури, а може бути абсолютно індивідуально авторською.

В есеях Любко Дереш як мандрівник і мислитель ділиться враженнями від побаченого Парижа, Тернополя і Євпаторії, описує враження від перетину німецько-швейцарського кордону, причому не можна сказати, що він віддає перевагу якомусь одному топосу. Не менш цікавими є й есеї, написані після відвідування тої чи іншої місцевості, це є своєрідним відкриттям тої чи іншої території для автора. Причому ці «відкриття» автор робить як закордоном, так і в Україні. В основі описів тої чи іншої місцевості – щоразу нова концепція, щоразу нові авторські міркування, неповторюваний раз по раз погляд на світ. Це й не дивно: однакових міст, як і однакових вражень після перебування в них, не буває.

Нашу увагу привернув цикл есеїв про Крим, тож саме на ньому ми зупинимося в цьому дослідженні. Твори стали складником такого собі «кримського тексту», який створювався багатьома українськими авторами ще від часів Агатангела Кримського чи Лесі Українки. Есеї стали можливими на підставі побаченого власноруч, а ще частіше на підставі спогадів. «Крим у поетичних травелогах зламу ХХ та ХХІ сторіч переважно відображено ковзким поглядом прибульця. Водночас він стає особливим простором для тих авторів, які зосереджені на вирішенні власних проблем, позаяк сприяє медитаціям, абстрагуванню від суєти повсякдення» [2, с.46].

Оскільки образ є способом і формою засвоєння дійсності в літературі та мистецтві, образ Криму також базується на сприйнятті та засвоєнні Криму автором, а потім і читачем (глядачем, слухачем), який отримує, з одного боку, якийсь набір відомостей та, з іншого – своєрідний інформаційний ключ до них, за допомогою якого відбувається розкодування інформації, але лише з певного

погляду, який був заданий автором. Коли цей інформаційний код сприймається багатьма (як письменниками, і читачами), одразу починає відбуватися не однакове, але близьке до авторського задуму розуміння образу. Образне уявлення письменника завдяки художньому образу стає надбанням читача та закріплюється в його свідомості.

Основу есеїстичного циклу «Колоніальні записки із Криму» складають подорожні есеї, написані під враженням Бахчисараю та Євпаторії. Твір рясніє тюркізмами, описами кримських краєвидів, розповідями про екзотичні кримські традиції, обряди, страви і відстоює таку думку: ніхто з можновладців не розуміє кримські проблеми по-справжньому, найкраще ці проблеми відчувають лише татари, які «мають власну opinio щодо того, як їм краще торувати свій шлях, що і стає предметом гострих дискусій між інтелігенцією» [1, с.60].

Цикл Любка Дереша складається з 11 невеличких есеїв, у яких автор згадує свій виступ як письменника на українських читаннях у Криму. Самі читання проходили в Бахчисараї та Євпаторії, тож опису східного Криму автор здебільшого приділив увагу. Есеїст акцентує увагу на привітній атмосфері тодішнього спілкування, сама поїздка залишила в його спогадах приємні відчуття: «Поїздка на Крим враз перетворилася на яскравий, з легким колоніальним присмаком, хадж у культуру кримського Сходу. Двері містично відчинилися нам, а серця людей були завше налаштовані винятково дружньо. Курс лежав на древній Бахчисарай» [1, с.59].

Жанр дорожніх творів сам собою передбачає домінування просторового коду над усіма іншими. Деякі сучасні дослідники навіть саме поняття «геопоетика» пов'язують з народженням «довгоочікуваної науки про подорожі». Тож образ Криму, представлений на сторінках есеїв, складається з крайнощів двох полюсів: яскраво вираженого індивідуально-авторського геопоетичного підходу до території та відвертої експлікації спільних місць кримського тексту.

Презентація Криму в есеях Любка Дереша здійснюється за певними правилами, яким автор неухильно слідує: збереження первинного емоційного напруження описуваної події, враження, факту, «клішування» їх з метою вторинного використання, виключення Криму з конкретного «жорсткого» історичного простору та часу. За кожним із відтворених відчуттів чи образів, отриманих ним у Криму, автор закріплює чіткий зміст, який письменник нерідко витягує з одного фрагменту, щоб зробити частиною іншого, практично не наражаючись на переробку. Цим пояснюється певна частина повторів у його текстах, що так чи інакше стосується кримського простору.

Прикметно, що для письменника Крим – це передусім не природа, а люди. Митець створює низку колоритних образів-персонажів: Костянтина Дорошенка, директора з розвитку «Телекритики», «щирого симпатика кримських татар» [1, с.58], Ільмі Умерова, голови райради в Бахчисараї, любителя книжок, Айдера-аги, ювеліра-філігранника, Мустафи і Бахитгуль, у яких він зупинявся в Бахчисараї, Олекси Гайворонського, несамовитого знавця кримської історії

і культури тощо. Митець щиро захоплюється їх любов'ю до власної культури, оспівує їх дбайливе ставлення до власних витоків. Усіх персонажів єднає увага до власної ідентичності, несамовите бажання відстоювати власні національні інтереси, сумні спогади про радянське минуле і небажання повертатися до нього. Ось як автор відгукується про Аліфе Яшлавську – стару дервішку, хранительку музею Текіє-Дервіш: «Сім років тому вона прийняла обітницю дервішів – відмовилася від майна, покинула родину, поселилася на території музею і всі свої сили направила на збереження і примноження історичної пам'яті кримсько-татарських суфіїв. Звати стару дервішку Аліфе Яшласька. Щоб вказати повагу, гості додають до її імені шанобливе звертання – Аліфе-ханум. Попри те, що дехто з кримчан вважає Аліфе-ханум надміру екстраординарною як на свій вік, ця пані видається бути в ясному розумі. Вона вільно читає давньоперською, прекрасно розбирається в історії та генеалогії дервішів давнини (наприклад, Джалал-ад-дінар Румі) й серфить по веб-сайтах, де обговорюються теми, що торкаються її спеціальності» [1, с. 62].

Створюючи образ закоханого до нестями в Крим Сергія Гайворонського, автор порівнює його з маленьким принцем Екзюпері. Аналогія виникла через те, що Сергій Гайворонський надто добре орієнтується в кримських тонкощах буття, як і герой французького письменника теж добре знав власну планету і щоранку перевіряв стан своїх вулканів і стежив, чи не ростуть баобаби. Сергій Гайворонський також жваво реагує на всі зміни на півострові, знає до найменших дрібниць усі кримськотатарські новації. Оповідь про цього знавця кримської культури, який усе життя присвятив вивченню історії кримських татар, і якого вважають одним із найкращих знавців історії Кримського ханства та Золотої Орди, може стати своєрідним реквіємом досліднику: 2023 року його не стало.

В есеях Любка Дереша ми знайдемо чимало кримських топонімів, старанно описаних у контексті його спогадів про виступи у Криму. Серед них – Сімферополь, Бахчисарай, Джанкой, Євпаторія (Гезлеве), Текіє-Дервіш тощо. Митець загадує не тільки татар, а й караїмів, описує світогляд суфіїв і дервішів. Він щиро захоплюється передусім кримською архітектурою, детально описує «Текіє-Дервіш»: «Єдиний і неповторний шедевр епохи “відродження” кримського мусульманського зодчества. На території цього архітектурного музею збереглися текіє (обитель), медресе і мечеть. Текіє-Дервіш – храм суфійської общини, збудована в XV ст. орденом Мевлеві. Впродовж кількох століть блукаючи святі-дервіші мандрували у Текіє-Дервіш для проведення своїх містичних ритуалів, серед яких – знаменитий танок дервішів зікр» [1, с.62]. Тож можемо сказати, що есеї Любка Дереша – це не просто фіксація побаченого ним. Це твори, які переслідують і просвітницьку мету: читач, знайомлячись із ними, дізнається для себе багато чого нового.

Оповідач навмисно перемішує конфесійні та етнічні складові, щоб яскравіше висвітлити онтологічність місця, його сакральну природу. Але це не клішо-

ваний емблематичний локус, а територія особистого задоволення, нових знайомств, свіжих асоціацій і навіть у дечому – нових відкриттів: «Самі татари мають власну опінію щодо того, як їм краще торувати свій шлях, що і стає предметом гострих дискусій між інтелігенцією» [1, с.60].

Дерешівський Крим абсолютно позбавлений звичного для багатьох «кримського тексту»: тут немає описів краєвидів, практично не згадується природа, тим паче море. Для автора Крим – це передусім не природа, а люди, які є частиною тої природи, того гірського ландшафту, який формує їх менталітет.

Окремий предмет описів і міркувань автора – його кулінарні вподобання, спричинені Кримом. Митець щиро захоплюється кримськотатарською кухнею, не шкодує епітетів, описуючи окремі страви. Так, на сторінках циклу створено окрему оду чебурекові: «Хоча чебурек – е слово, якого ми навчені боятись, при в'їзді до Бахчисарая про ці страхи потрібно забути. Татарський чебурек – пресмачніше їдло. Впродовж побуту в Криму він явився мені в кількох різних, але завше апетитних іпостасях. Першим явився мені той різновид чебуреків, котрий тут називають “янтих”. Від звичайного чебурека (який був другою іпостассю чебуреків у Криму) його відрізняло те, що смажитья чебурек не на киплячій олії, а на сухій розпеченій пательні, після чого змазується вершковим маслом і подається до столу. У Євпаторії історик Олекса Гайворонський відвів нас у караїмський квартал, де, за його словами, готують найсмачніші чебуреки на цілому півострові. Караїмські чебуреки були соковитими, мов стиглі фрукти, але набагато жирнішими за “янтих”, бо смажаться по-звичному – в олії» [1, 63].

Висновки. Аналізована есеїстика Любка Дереша, з одного боку, поєднує ландшафт із семіотикою обраного локусу, а, з іншого, постачає в галузь творчої свідомості цілі тематичні комплекси геопоетичного бачення автора. Незважаючи на оригінальність дерешівського бачення в описах євпаторійських ландшафтів та культурних пам'яток, очевидна реалізація в тексті певних літературних кліше про радянський слід на цій території. Історія та географія Криму стала для Любка Дереша темою геопоетичного осмислення цього благословенного місця, а також порівняння його зі своїм, західним краєм. Для Любка Дереша Крим – не місце російської слави, як віками навіювалося у свідомості багатьох читачів, а передусім обитель кримських татар, їх рідна земля, їхня домівка. Своєю творчою свідомістю письменник перетворює реальну географію Криму, оформлює по-своєму осмислений ментальний об'єкт на основі приватного досвіду перебування в ньому та встановлення духовних зв'язків у вигляді есеїстичного бачення та спорідненої уваги. Любко Дереш створює свій міф про Крим як автентичну територію кримських татар, відштовхуючись від реалій географічного простору, що йому відкрився, репрезентує читачеві геопоетичний образ цієї території у своєму індивідуально-авторському баченні винятково як кримськотатарську землю.

Література

1. Дереш, Л. (2007). Колоніальні записки із Криму. *Трициліндровий двигун любові*. Харків: Фоліо. С. 59–63.
2. Марчук, С. М. (2019). Кримський текст у сучасній українській ліриці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. № 43, Т. 1. С. 44–47.
3. Шаблій, О. (2014). До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка). *Часопис соціально-економічної географії*. Вип. 17. С. 10–17.

References

1. Deresh, L. (2007). Kolonialni zapysky iz Krymu. *Trytsylindrovyyi dvyhun liubovi* [Colonial notes from the Crimea. In: Three-cylinder engine of love]. Kharkiv: Folio. Pp. 59–63. [In Ukrainian].
2. Marchuk, S. M. (2019). Krymskyi tekst u suchasni ukrainskii lirytsi. [Crimean text in modern Ukrainian lyrics]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology*. № 43, Vol. 1. Pp. 44–47. [In Ukrainian].
3. Shablii, O. (2014). Do osnov neopoetyky (na osnovi tekstiv Tarasa Shevchenka) [To the basics of geopoetics (based on the texts of Taras Shevchenko)]. *Journal of Socio-Economic Geography*. Issue 17. Pp. 10–17. [In Ukrainian].

Tetiana SHEVCHENKO, Liliia CHYKUR

THE IMAGE OF CRIMEA IN THE ESSAYS BY L. DERESCH

Abstract. *The article analyses the image of Crimea in the essays of Lubko Deresh. The object of the study is the cycle of essays “Colonial Notes from Crimea” written by the author in 2007. The cycle is based on travel essays written under the impression of Bakhchisarai and Yevpatoria. The work is replete with Turkisms, descriptions of Crimean landscapes, stories about exotic Crimean traditions, rituals, dishes, and advocates the following idea: none of the authorities truly understand the Crimean problems, and only the Tatars feel these problems best. The analysed essay, on the one hand, combines the landscape with these motifs of the chosen locus, and, on the other hand, supplies the field of creative consciousness with entire the matic complexes of the author’s geopoetic vision. Despite the originality of Dereshiv’s vision in his descriptions of Yevpatorian landscapes and cultural monuments, it is obvious that the text uses certain literary clichés about the Soviet footprint on this territory. The history and geography of Crimea became for Lubko Deresz the topic of geopoetic comprehension of this blessed place, as well as its comparison with his own, western land. For Lyubko Deresh, Crimea is not a place of Russian glory, which has been inspired in them insof many readers for centuries, but first of all the abode of the Crimean Tatars, their native land, their home. With his creative consciousness, the writer transforms the real geography of Crimea, creates a new mental object based on his private experience of staying there and establishing spiritual ties in the form of an essayistic vision and kinship. Lyubko Deresh creates his myth of Crimea as an authentic territory of the Crimean Tatars, starting from the realities of the geographical space that opened up to him, and presents the reader with a geopoetic image of this territory in his individual authorial vision exclusively as the Crimean Tatarland.*

Keywords: *Crimea, essay, cycle, image, geopoetics, space, collection of works.*